

VYVAZOVANÁ A ŠITÁ BATIKA



309. Lýková tkanina zdobená kruhovými a oválnými motívy v barvě sieny pálené a okru, na černém podkladě. Dekor proveden vyvazováním. Součást oděvu žen z Pobřeží Slonoviny

309

Řekneme-li slovo „batika“, vyvstanou většině čtenářů na mysli překrásné mnohobarevné indonéské a indické tkaniny, kouzelně vonící voskem po mnoho let od doby jejich vzniku — batiky voskové. Existuje však ještě jeden druh batikování s neméně působivými vzory.

Nadpis nad naším článkem napovídá způsob technického provádění této batiky. Základní princip při práci je týž jako při práci voskem. Před ponořením látky do barvicí lázně je nutno upravit určitá místa, jež mají tvořit vzor tak, aby k nim nemohla proniknout barva. Dosahuje se toho několika způsoby: zavazováním malých a větších plošek látky pomocí motouzů, nití, tkanic, lýka, banánových listů, nebo prošíváním či přišíváním tkanic aj. předmětů k látce. Při vyvazování je možno vkládat do středů zavazované látky zrna a plody různých rostlin, kamínky, mušle a drobné předměty. Při prošívání se tkanina hustě stahuje a záhyby se někde pravidelně upravují. Každý z uvedených postupů vytváří tvarově odlišné základní motivky.

Barevná škála může být značně široká. Závisí na dalším zpracování nebo prošívání látky do složitějších tvarů před ponořením do druhé a dalších barevných lázní a dodržení principu barvení od světlých tónů k tmavším. Sestavení jednotlivých motivů z neprobarvených plošek nestejně velikosti, rozsetých po tkanině a celková kompozice závisí na fantazii osob, jež tkaninu vyvazují nebo prošívají. Neprobarvené plošky nestejně velikosti, jejichž specifickým znakem je nepřesné ohraničení, rozpitá kontura jednotlivých bodů, se skládají v jednoduché obrazce, ale i ve složité tvary.

Zamyslíme-li se nad pomůckami k popisované přípravě látky před barvením, musíme konstatovat, že jsou značně jednoduché, neobyčejně lehké dosažitelné a lze předpokládat, že vyvazovaná a šitá batika předcházela komplikovanější technice vos-

kové. Také její rozšíření daleko přesahuje hranice oblasti, kde je známá batika vosková.

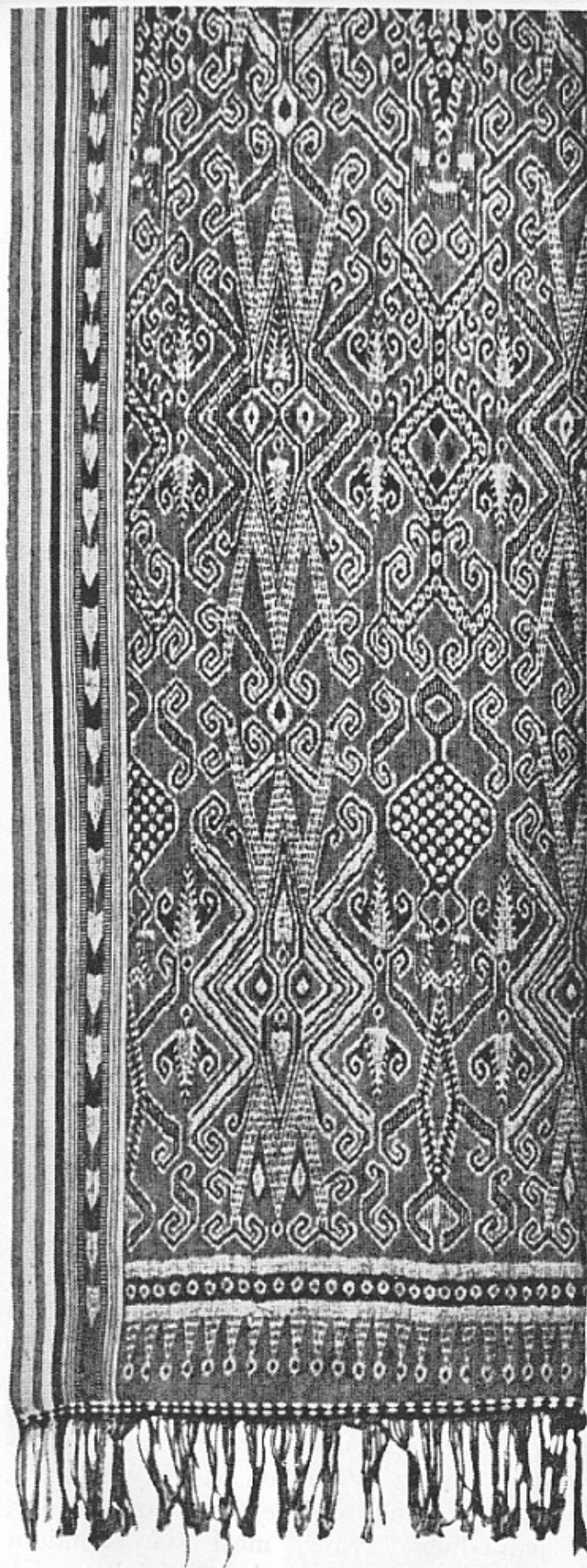
Podle dosavadních zpráv z literatury a dokladů v muzeích vyskytuje se vyvazovaná a šitá batika kromě Indonésie, indických poloostrovů, jižní Číny, Turkmenie a Japonska (klasických oblastí voskové batiky) i na různých místech severní a střední Afriky, v Sýrii, Afganistanu, snad i v Íránu a na Kypru, dále v jižních státech USA, Mexiku, Guatemale, Peru, Paraguay, Argentině a snad i Bolívii. Z Evropy jsou ve světové literatuře citována jen dvě místa existence této textilní techniky: Švédsko a Maďarsko. Skutečnost, že byla vyvazovaná a šitá batika značně rozšířena i na území Čech, Moravy a Slovenska, není celkem za hranicemi znám.

Mezi nejstarší dochované vzory tkanin zdobených vyvazovanou a šitou batikou patří nálezy ze 7. až 10. stol. v Číně, japonské nálezy ze 6. až 8. stol., objevy v jižních státech USA a Guatemaly z předkolumbijské doby. Nejstarší peruánské vyvazované vzory pocházejí již z 1. stol. n. l. Také malby ve známých jeskyních Ajanta v Přední Indii ze 6. a 7. stol. svědčí o místní existenci vyvazovaných a šitých batik v tehdejší době. V Africe náleží tento druh batiky podle některých názorů období novosudanských kultur. Z Indonésie jsou známy nejstarší zprávy ze 16. stol. V Evropě by snad mohl být za nejstarší vyvazovanou batikou považován kousek modrobílého plátna se vzorem kroužků a teček, nalezený v hrobě sv. Caesaria v Arles v jižní Francii, pocházející z 6. stol. Látka je tradována podle Ferrera jako tisk, ale fotografie nasvědčuje tomu, že tkanina mohla být vzorována vyvazováním.

Většina tkanin batikovaných šitím a vyvazováním, roztroušených po soukromých i veřejných sbírkách, pochází z doby minulého a tohoto století. Nejprve shrneme poznatky o batikách prováděných mimo naše území, abychom pak věnovali našim materiálům pozornost souhrnně.

Batikou zdobených tkanin se velkou měrou používá na oděvní doplňky, jako závoje, šerpy, šály, turbany, kapesníky (Indie a Indonésie), šátky na hlavu (Japonsko), ale šijí se z nich i oděvní součásti, sukně a košile (Indie), používá se jich jako závěsů (Bali), nebo plátna na balení (Japonsko).

Základním materiálem orientálních vyvazovaných a šitých batik je převážnou většinou velmi jemná bavlněná nebo hedvábná tkanina. Protože

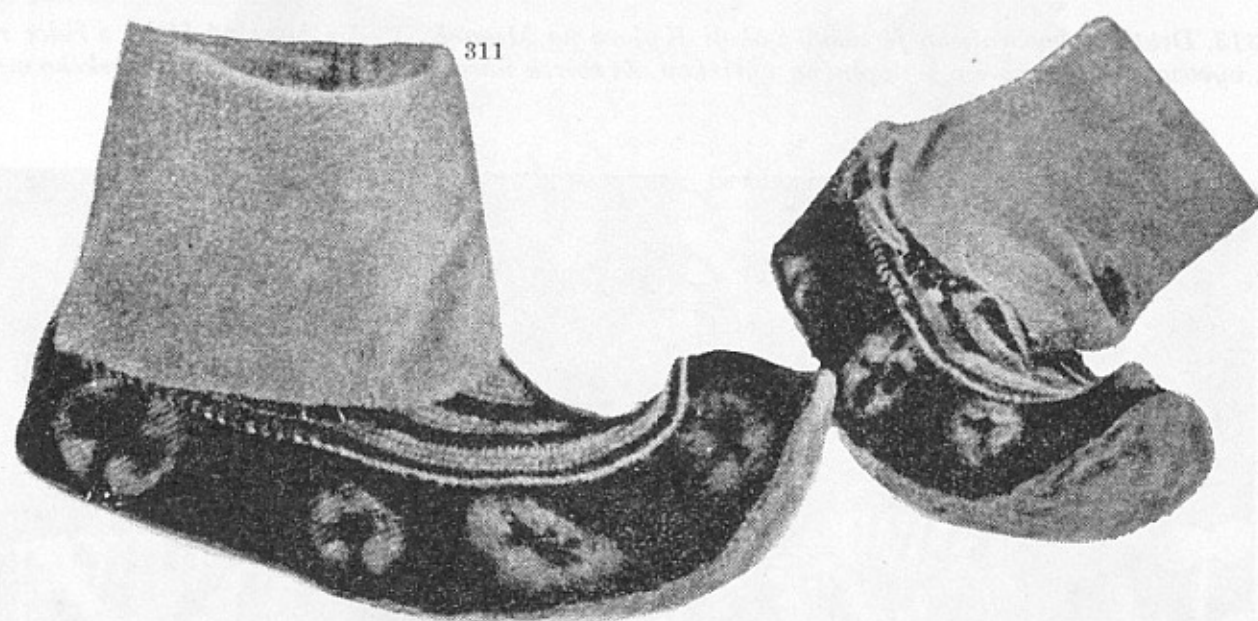


310

310. Přikrývka, bohatě zdobená tzv. „Ikat“ batikou, běžnou ve východní Indii a Indonésii

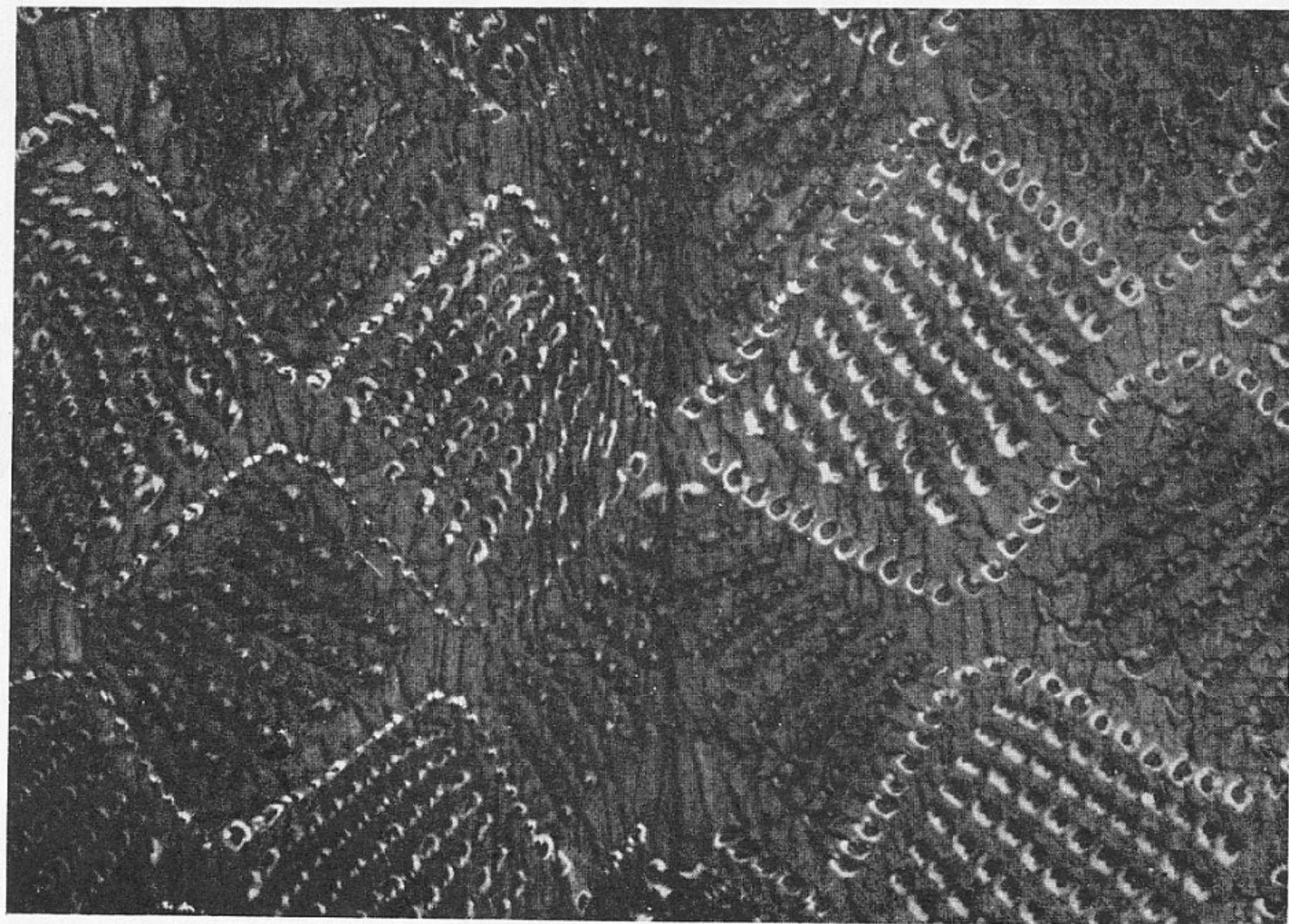
311. Tibetské vlněné batikované střevíce. Vzor, vzniklý vyvazovací technikou, je v přírodní, žluté a červené barvě na zeleném základě

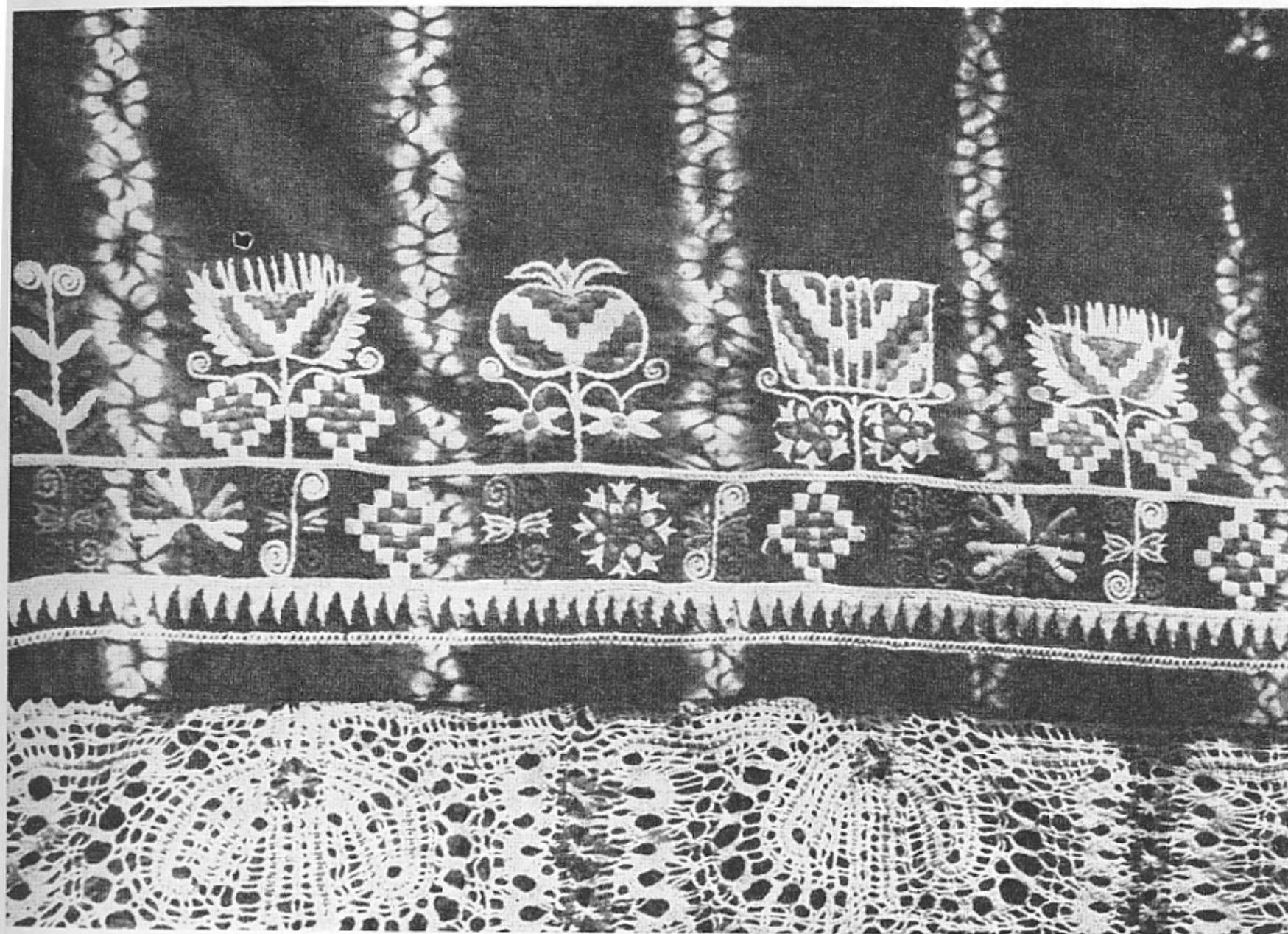
312. Sarong. Indický ženský šál, zdobený vyvazovanou batikou. Základní barva sytě růžová, drobné body, skládající ornament jsou zelené a žluté. Ze sbírek Krajského muzea v Hradci Králové



311

312





vlastní práce s vyvazováním i šitím je časově velmi náročná, skládá se několik kusů látky určených jako sáří, šerky, šátky apod. dohromady a překládají se jednou nebo dvakrát, podle zamýšlené symetrie vzoru. Na Sumatře a vých. Jávě vážou např. až 12 vrstev tkaniny najednou. Indické a japonské ženy, vyvazující zmíněné teničké látky, vezmou do konečků prstů malinký kousek látky, který pevně omotají nití. Vznikají jehlance nepatrné velikosti vysoké 1 mm. Vlastní neprobarvený bod má pak průměr 2 mm. Vlastní zavazování jehlanečků se provádí postupně od jednoho bodu ke druhému

nekonečnou nití, někdy konopnou, jindy navoskovanou bavlněnou, nebo palmovým lýkem.

Ve většině míst jsou zavazované body podstatně větší — od 0,5 do 2 cm, ale nejsou vzácností ani plošky o průměru 4–11 cm. U těchto větších vzorů jsou časté vedle jednobarevných plných plošek tvary kroužků, jež vznikají tím, že se vrcholek jehlance neováže. V západním Sudanu, na Bali, Sumatře, Jávě a Maroku se při barvení vynechávají celé středy šátků a podobných oděvních součástí. V Indonésii se používá k rezerváži těchto velkých ploch banánových listů. Skládáním látky do cik-

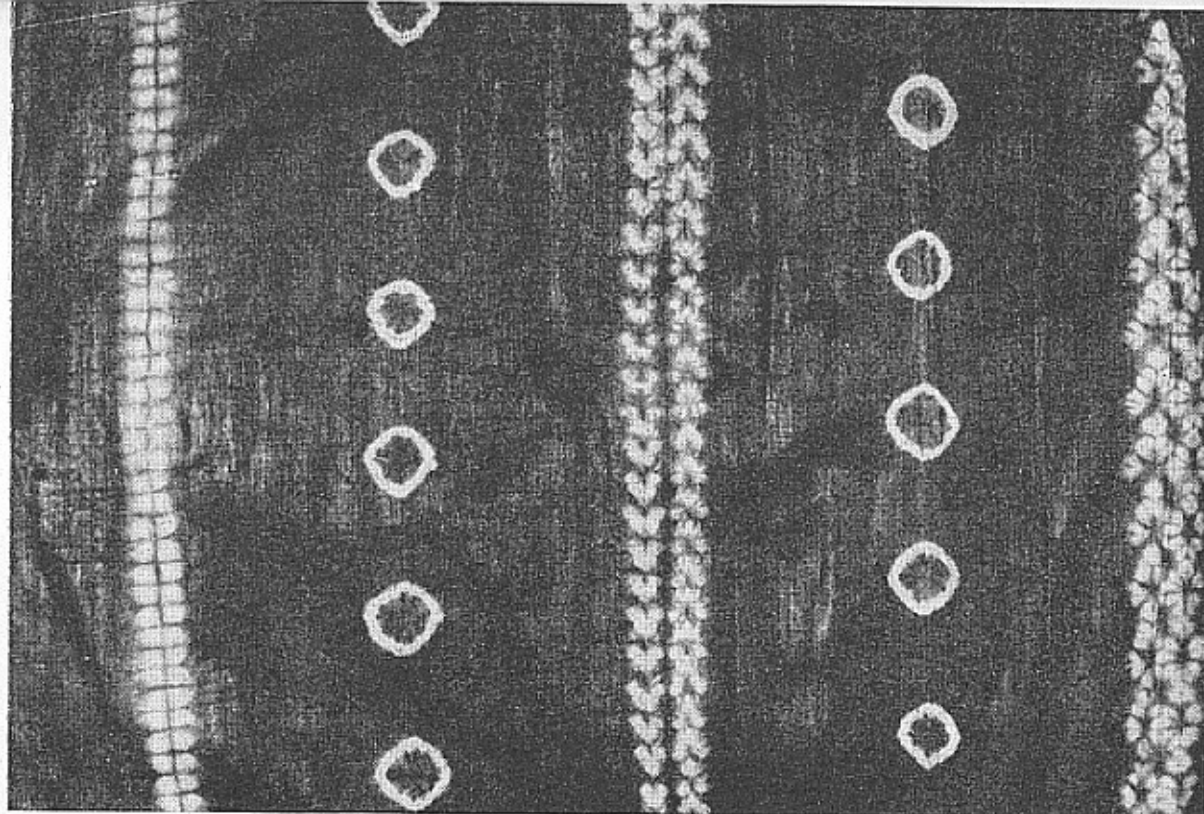
cakových linií, kosočtvercových a kruhových vzorů a poměrně řídký úvaz je specialitou obyvatel na Pobřeží Slonoviny, v Senegambii, Turkmenii a Japonsku. Velmi vtipně jsou hotoveny dvoubarevné beduinské batiky, kdy do látky červeně zbarvené vkládají tripolští domorodci dřevěné špalíčky, jež po obarvení zanechají podle svého tvaru rozměrnité červené vzory na tmavší půdě.

Poměrně nová metoda několikabarevné batiky jedním vázáním je známá z Přední Indie. Příslušná místa vzoru se omotávají nitmi ještě mokřými, speciálně k vázání barvenými, a teprve po uschnutí barevných nití se zabarví základ. Ještě rychlejší je tupování barevných bodů vzoru na batice jen jednou barvené.

Se šitou batikou se setkáváme nejčastěji v Indonésii, Japonsku a Přední Indii. Kombinace obou technik, t. j. batiky šité a vyvazované je oblíbena především v Indonésii. Látka prošitá hustým předním stehem a dohromady stažená vytvoří vedle prošitých míst puchýřky, které se pak zavazují částečně při dolní základně lýkem, nebo se celé obalují podušnými banánovými listy. Vznikají opět vzory plných bodů, kroužků, nebo kvadratických plošek. Při vícebarevné šité batice užívají Javanci zrychlených postupů. Natisknou dřevěnými tiskátky barevný vzor nebo jej namalují a pak teprve látku prošívají a stahují. Jindy již obarvenou a dosud nerozešitou látku přetrou na spodní straně skladů barvou, čímž vytvoří nepravidelně se větvící barevné pruhy.

Vedle bavlněných a hedvábných jednobarevných látek užívají Japonci jako základního materiálu k batice i tkanin damaškových a barevně tkaných. Na pobřeží střední Afriky se pomocí rezervy z vláken rafie zdobí látky a popruhy pletené z lýka.

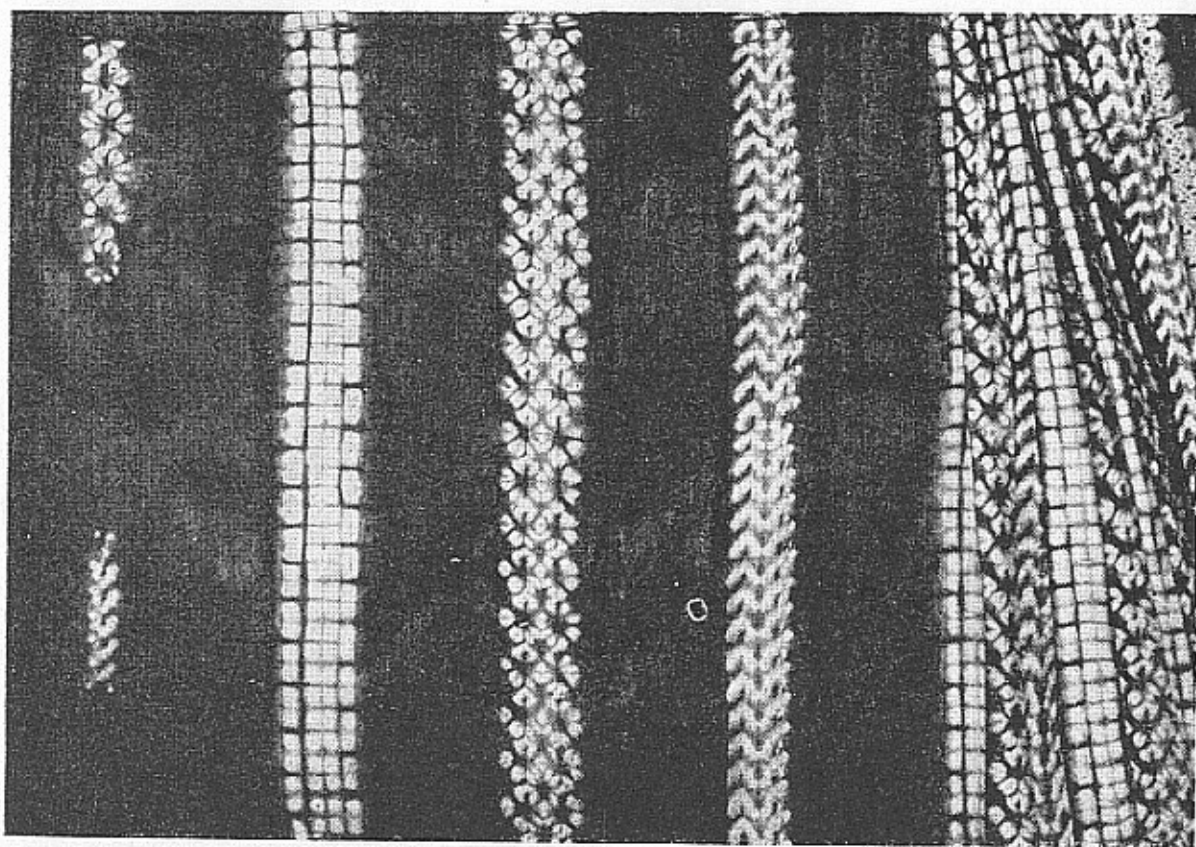
U šerp, šál, šátků a sarongů se často opakuje kombinace jiné barvy okolku či kraje a jiné barvy středu současně s užitím jiného vzoru. Tak např. indonéské sarongy mají plochu rozdělenou na tři části, z nichž jsou barevně i vzorem odlišeny oba okraje (často s motivy palmet) od střední části vyplněné drobnějším vzorem v nekonečném raportu (kosočtverce, hvězdy aj.). Indické vyvazované batiky s působivými vzory větších barevných skvrn, skládajících se v cikcakové linie, listové ornamenty, kříže a jednoduché tvary, mají svůj pendant v jemně provedených vzorech od složitých listových



314

314. a 315. Detail a celek přední zástěry pieštanského kroje, v jejíž výzdobě se střídají rovné široké pruhy s drobnějšími motivy přerušovaných linií. Vzor proveden šitím — 316. a 317. Detail a celek zadní zástěry pieštanského kroje. Raport tvoří široké pruhy z šitých motivků a vyvazovaných koleček. Ze sbírek národopisného oddělení Národního muzea v Praze

316



315



317



a květinových motivů až po živě podané výjevy tanečních a loveckých scén, figur zvířat a osob.

Zvláštností v batikách jsou vyvazované vlněné tkaniny severní Afriky a střední Asie. V Tunisu a Maroku se nosí šály a šerpy z hrubě tkané vlny, z nichž marocké svatební šerpy jsou nejsložitěji vzorovány. V červeném nebo tmavofialovém základě mají velké červené, nebo červenofialové, žluté nebo přírodně zbarvené kruhy, jindy stupňovité vzory. Šály marockých žen mají poměrně velké hnědočerné kosočtvercové desiny lemované neobarvenými pruhy. Jednoduché tuniské šály jsou zdobeny na obou koncích hrubými kruhovými nebo červenými skvrnami na černém základě. V Tibetu se zdobí sukno tradiční obuvi batikovanými kruhovými motivy.

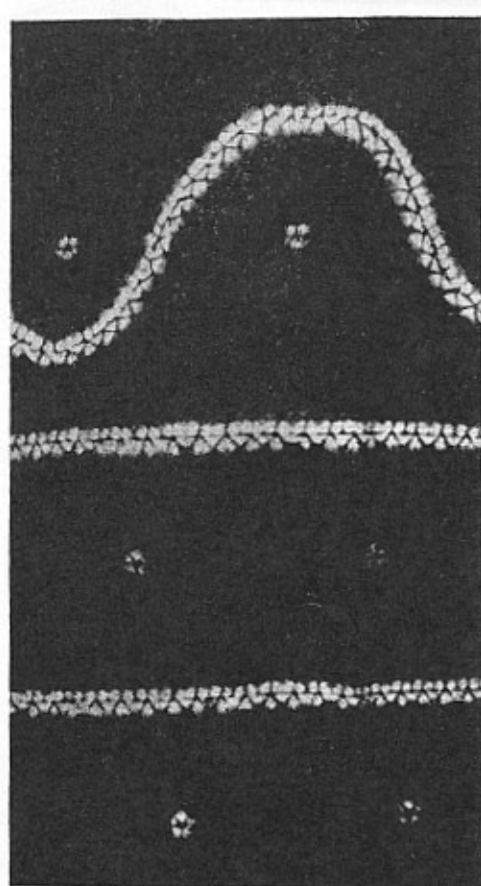
Variantou vyvazované batiky je též rezervážní barvení osnovy nebo útku, jindy obou těchto skupin nití připravených ke tkaní látek. Je to tzv. ikat technika. Vyskytuje se ve velmi pěkných kreacích opět v Indonésii, ale je známa i v Taškentu, Uzbekistanu a z řady míst v Evropě, hlavně ze severských zemí a z Československa.

Jak jsme se zmínili, bývají z Evropy citovány dvě oblasti, kde se vyskytuje šitá a vyvazovaná batika: Švédsko a Maďarsko. Zprávy ze Švédska však popisují způsob barvení vlněné příze technikou ikat a proto se informace o švédských materiálech vymykají ze sledu dnešního výkladu. Informace z Maďarska jsou pravděpodobně nesprávně interpretovanými lokalitami, jež se vztahují k našim oblastem slovenským a východomoravským. Tím významnější je tedy soustavný přehled o výskytu vyvazované a šité batiky u nás.

Na území Československa se šitou a vyvazovanou batikou zdobily jednak látky plátěné, lněné i bavlněné, jež se barvily indigem ve studené kypě a vlněné, převážně barvené na červeno a zeleno.

Velice zajímavé jsou tvary jednotlivých, šitím vzniklých bodů, z nichž se sestavovaly ornamenty na plátěných materiálech.

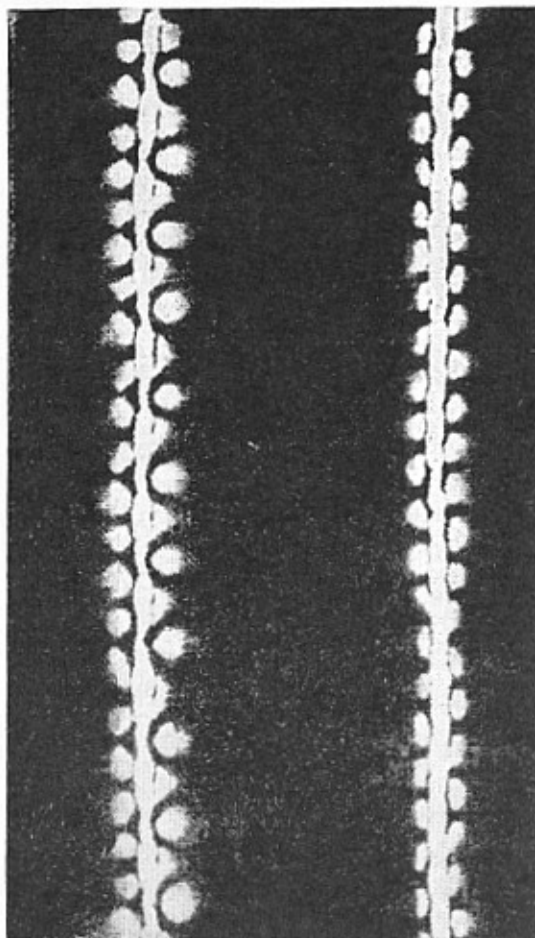
Všechny batikou zdobené plátěné tkaniny, jež známe z našeho terénu, byly používány jako zástěry. Často se látka rezervovala již s tímto zaměřením, neboť desin oděvní součásti tomu plně nasvědčuje. Zástěra je řešena jako uzavřená přesně vymezená plocha. Hanácké zástěry jsou členěny jemnými liniemi, hvězdičkami a květinovými prvky, sesta-



318



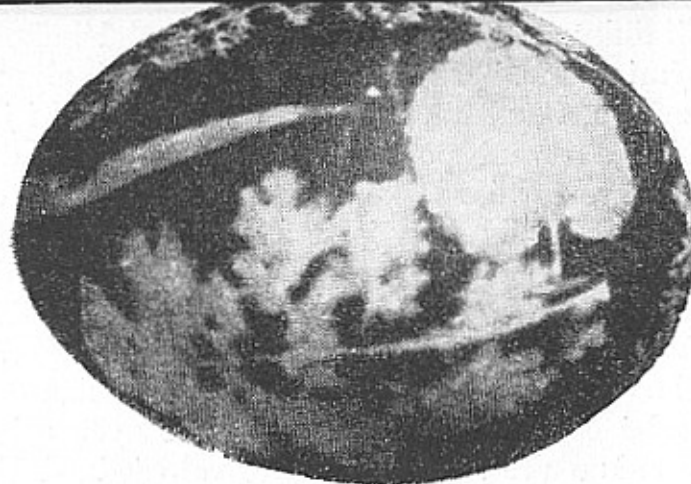
319



320



321



322

318. a 319. Detail a celek hanácké zástěry. Dekor je kompozičně přizpůsoben dané ploše. Ze sbírek Okresního muzea v Prostějově

320. a 321. Detail a celek jihočeské zástěry, zdobené šitou batikou. Ze sbírek Krajského muzea v Českých Budějovicích

322. Kraslice zdobená způsobem obdobným vyvazované textilní batice

323. Červené vlněné punčochy, zdobené vyvazovanou batikou. Krajské muzeum v Jihlavě

324. Při výrobě „vyvazovaného“ plátna se tkanina nejprve sešívá a řasí



323

venými z jednotlivých šitých bodů v řídké přičně kladené pruhy, vlnovky i jednotlivé motivy.

Druhý typ zástěr z Hané, s drobnými přerušovanými proužky, zvanými „díťátkové“, má vzor umístěn vertikálně a tím se přibližuje ostatním nám známým zástěrám, jejichž výzdobu, až na jednu výjimku, tvoří pruhy, směřující kolmo k zemi. Možnosti skladby a vytváření ornamentu jsou velmi bohaté a s plným pochopením se jich užívalo k členění plochy těchto tkanin. Místní varianty jsou při bližším prostudování značně odlišné. Jihočeská zástěra se šitým vzorem z Kalíšťe u Českých Budějovic má na lněném plátně bílé proužky se světle-modrým přechodem do tmavomodrého základu dosti úzké a rozložené asi v deseticentimetrových vzdálenostech od sebe. Na kyjovských a troubských fěrtoších jsou nejčastěji dvě proplétající se vlnovky ve značně řídkém raportu (25–30 cm). Dekor vlčnovských zástěr tvoří prolínající se vlnovky a širší rovné pruhy hustě se střídající. Piešťanské přední i zadní zástěry mají vertikální pruhy podstatně širší než všechny ostatní, šitou batikou zdobené látky. A mezi těmito pruhy jsou hustě proloženy kosočtvercové vyvazované motivy. Pouze vyvazováním je zdobena zástěra z Chotěšova (Sklapce u Kladrub), s poměrně velkými kruhovými bílými motivy.

324

Kromě jmenovaných míst byly látky rezervované vyvazováním a šitím oblíbeny i v dalších oblastech: v okolí Brna, Veselí na Moravě, Klobouk, na Ždánsku, Hořicku a Krumlovsku.

Plátěné látky, zdobené oběma způsoby známe především z 19. a zač. 20. stol. Rozmezím let 1830–1840 je datována „díťátková“ zástěra uložená v prostějovském muzeu, původem z Určie.



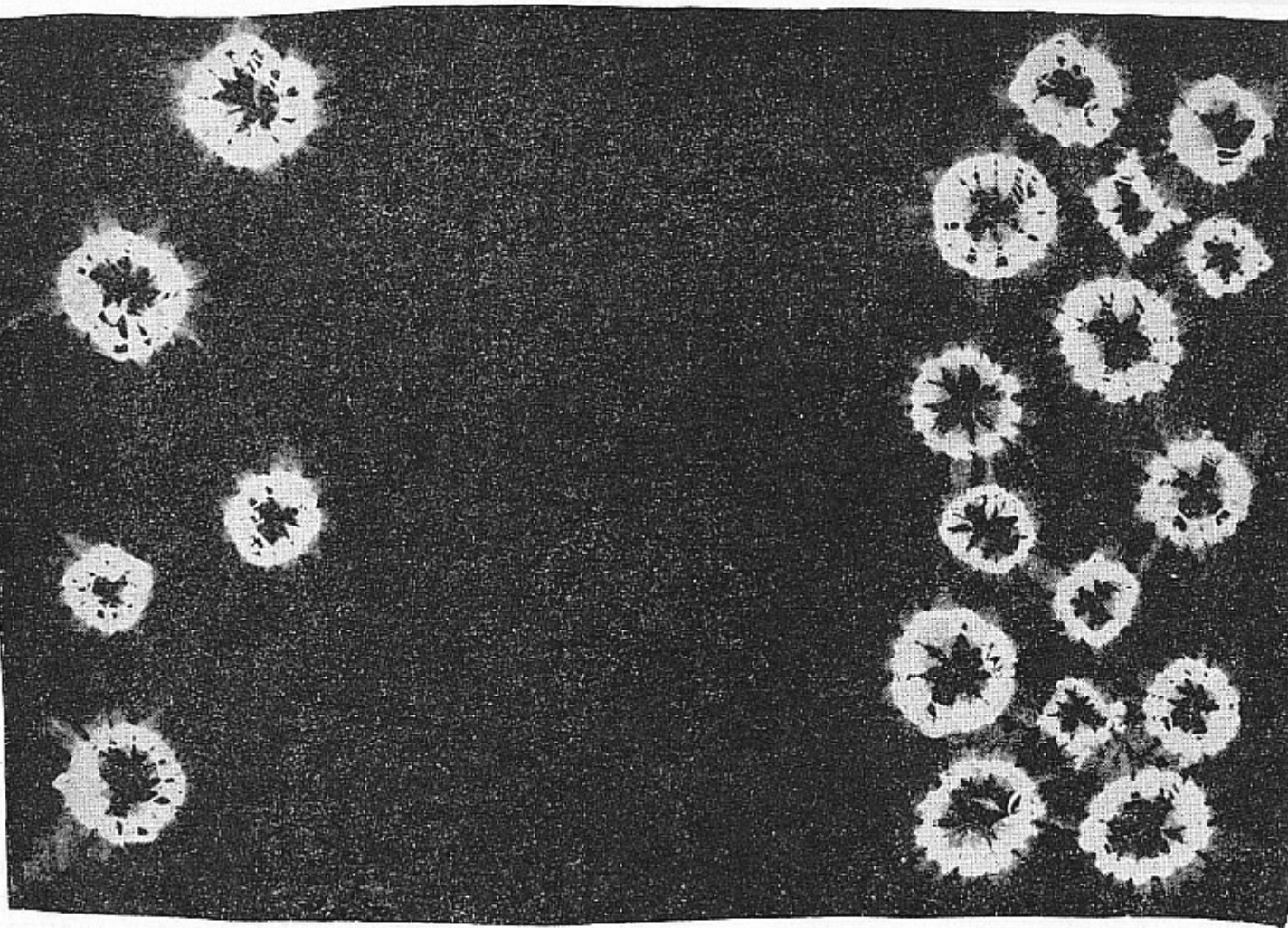
Důležité je pro nás zjištění, že na Hané a Moravském Slovácku patřily a patří tyto zástěry k obřadnímu a slavnostnímu oděvu. Z toho můžeme soudit, že batikované zástěry jsou starými součástmi oděvu, neboť právě pro tyto příležitosti si ženy uchovávaly některé formy oděvu značně starobylé. Podle názoru D. Stránské máme v Čechách o sto let starší doklad existence vyvazované a modře obarvené látky v lidovém oděvu, než na Moravě. Selská žena zachycená na Ledererově malbě v krumlovském zámku z r. 1746, má na sobě modrou zástěru s drobnými bílými body, o které by se mohlo soudit, že byla ušita z takto vzorované látky.

O tom, zda látky před barvením vyvazovali a sešivali barvíři a modrotiskaři, nebo ženy samy, máme zprávy jen z jižní Moravy. Ve Vacenovicích, Miloticích, Svatobořicích a Mistríně na Kyjovsku kupovaly ženy látky na fěrtošky až do r. 1914 na trzích od barvířů, kteří je sami zhotovovali z vlastního plátna. Po skončení světové války, kdy byl nedostatek textilních materiálů, nosily ženy své domácí plátno barvíři a ten je opět sám upravoval do vzoru.

Ženy na Vlčnovsku kupovaly „vyvazovaná plátna“ na zástěry též od barvířů, hlavně z Uherského Brodu. Ukázky těchto tkanin, staré 100–150 let, o nichž se traduje, že je před barvením prošívaly manželky barvířů a místní ženy, jsou velmi vzácné.

Dosud úplně neznámá je československá batika vlněných oděvních součástí. Na Moravském Slovácku a středním Slovensku se vyskytují v terénu vlnáky, zdobené vyvazovanou batikou, zásadně v zelených barvách. Známe tyto tkaniny z Horehroní, Novohradu, Břeclavska a Uherskohradištska, všechny kupované v době před 25 a více lety. Na všech jsou nepravidelně rozseté bílé skvrny, přecházející ve světlezelené až černozelelé. Odkud se tyto vlnáky na trhy přivážely, jsme nezjistili.

Druhým exemplářem batiky na vlně jsou bílé neprobarvené vzory na ženských punčochách, které se nosily v Čechách k tradičnímu oděvu, barvené většinou na červeno. Bílé, hladce pletené punčochy z čisté vlny se před barvením sešívaly na špičkách a horních okrajích obyčejně po půl tuctu párů — snad původně bez záměru punčochu zdobit, ale některé zachované ukázky svědčící o uvědomělé snaze vytvořit rytmicky se opakující vzor. Na špičkách měly punčochy většinou srdcovité motivy



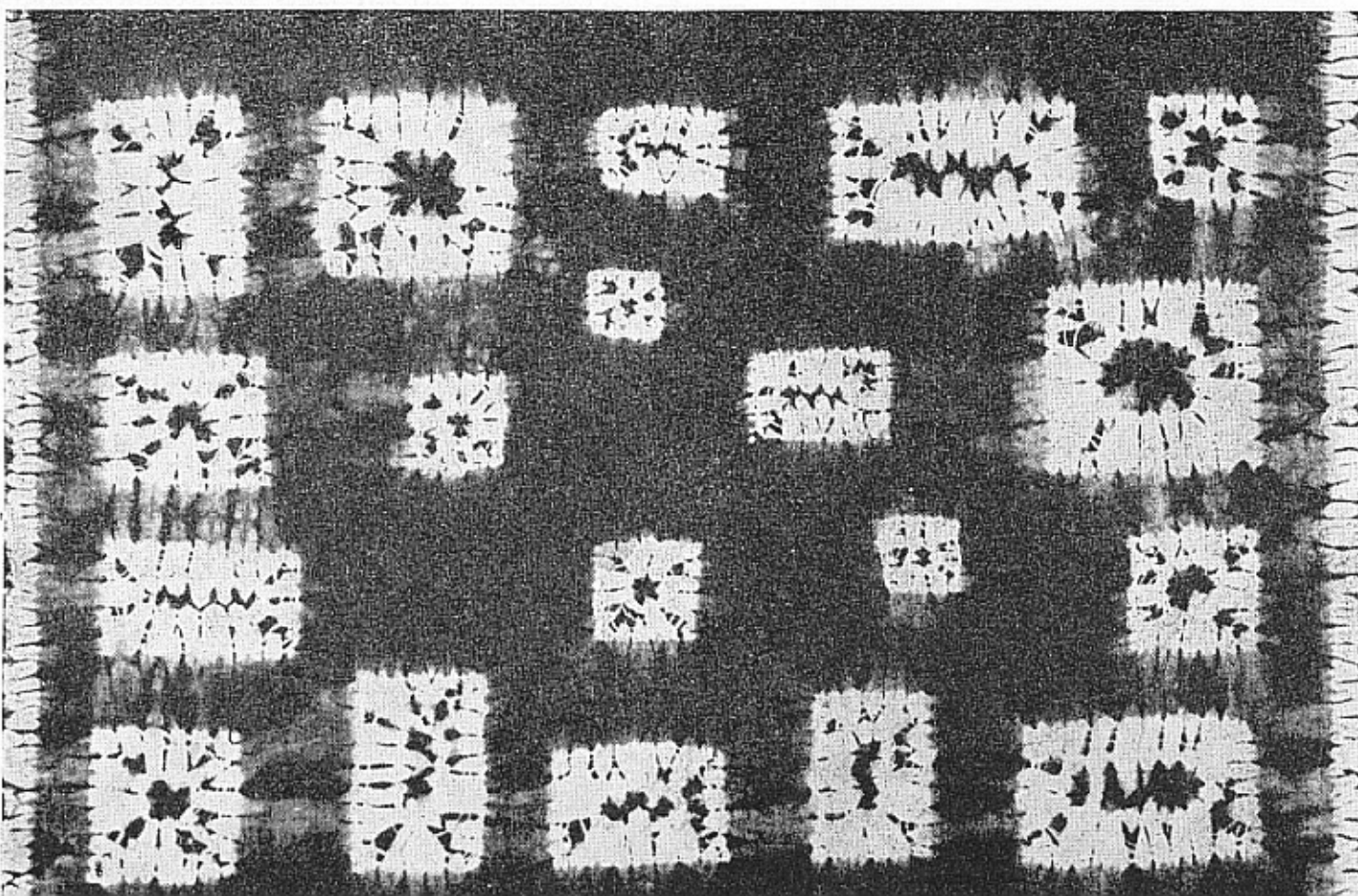
325

a na horním okraji linky, často prostřídané většími obdélníkovými nebo též srdcovitými prvky. Takovéto punčochy prodávali místní punčocháři na Plzeňsku, Chodsku, Doudlebsku, Jihlavsku i jinde.

Příkladem třetího a dosud posledního nám známého druhu batiky na vlně jsou revúcké ženské pasy. V Liptovské Revúci na středním Slovensku nosily ženy ještě začátkem tohoto století zvláštní červenočerné a zelenočerné pasy s drobným bílým dekorem, kupované na výročních trzích. Byly to vlastně odstřižené okraje suken, barvených v kuse, široké 6–10 cm a dlouhé od 2 do 2,50 m. Pás tvořil okraj sukna, který byl zpevněn několika osnovnými nitmi z hrubé černé vlny. Na rozhraní černých a bílých osnovných nití se sukno před barvením prošívalo jednoduchými stehy, které pak při ponoření do barvy látku v těchto místech ochránily. Po odpárání se objevil na sukne decentní vzor — jemný nepravidelný bílý proužek. Tyto pasy prý na trhy dodávaly západoslovenské soukenické továrny.

Hovoříme-li o textilní batice vyvazováním a přikládáním různých předmětů, nemůžeme se nezmínit o její době na kraslicích z Chodska a Valašska. Bílá vejce se před barvením v cibulovém odvaru ovazují listy květin, stromů, jarním osením, zeleninovou natí, obilnými klasy, jež brání tomu, aby barva pronikla ke skořápce, na níž se po odvázání objevuje bílý dekor. Tento způsob je na našem území vedle voskové batiky, používané k výzdobě kraslic, ukázkou vzorování rezerváží na jiném materiálu než textilním.

Souhrn poznatků o existenci vyvazované a šité batiky na našem území dokazuje, že tato unikátní textilní technika byla u nás značně rozšířena. Je to jeden z nejstarších způsobů zdobení látek vůbec, určitě starší než vlastní tisk. Ústředí lidové umělecké výroby přikročilo v nedávné době k rekonstrukci těchto tkanin a první pokusy s obnovením této vzácné techniky jsou úspěšné. Jednoduché výrazové prostředky, různorodé možnosti jejich použití a bohatý výsledný efekt, který tato technika poskytuje, dávají i dnes záruku rychlého zvládnutí a velké volnosti v pojetí dekoru tkaniny. Perspektivy současného využití tohoto lidového textilního umění se teprve otvírají.



326

325. a 326. Úsporné prostírání, zdobené šitou batikou na plátně modře barveném. Jako ukázkou využití tradiční techniky k modernímu použití zhotovilo Ústředí lidové umělecké výroby r. 1960

327. a 328. (Na protější a na následující straně.) Ukázky řešení zatím neresortovaného desénu tkaniny, zdobené šitou batikou. Vyvazovaná a šitá batika dává velké možnosti při řešení větších ploch. Vyrobito Ústředí lidové umělecké výroby